

בית המדרש לרבנים ולדיינים 'בית הראש"ל – המתיבתא הגדולה'

שלמה א' גליקסברג

מבוא

החל משנות העשרים של המאה ה-20 ובמשך עשרות שנים הורגש החיסרון ברבנים, בדיינים וברועים רוחניים בקרב קהילות הספרדים בארץ ובגולה. גדולי הרבנים בירושלים מכאן, ועסקנים ומנהיגים ציבוריים מקרב העדה הספרדית מכאן, עמלו רבות כדי להציע פתרונות למצוקה זו. הם הציעו מגוון תכניות שבאמצעותן ביקשו להכשיר דור חדש של רבנים שייטיבו להתמודד עם אתגרי הזמן.¹ בהקשר זה יש להזכיר את מפעל הראשונים לציון. תחילה נזכיר את ישיבת 'תפארת ירושלים' המתחדשת בנשיאות הראשון לציון הרב יעקב מאיר, את בית המדרש 'חיוזק התורה' שהקים לאחר מכן. נוסף על כך, נזכיר את הניסיון לייסד את בית המדרש לרבנים 'זכרון מאיר' לכבוד הרב יעקב מאיר, ניסיון שהיה שותף לו הראשון לציון הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל. משלא צלחו כל אלה, הקים הרב עוזיאל את ישיבת 'שערי ציון', ובאמצעותה שאף להקים דור רבנים חדש.² בתי מדרש אלה קמו ביזמת הרבנים ובסיוע מנהיגי הציבור. במאמר זה אבקש לתאר יזמה נוספת, הדומה בחזונה ובדרכי הוצאתה אל הפועל לבתי המדרש שקדמו לה: ייסוד 'בית הראש"ל – המתיבתא הגדולה'. גם ליזמה זו

1. במסמך שמפורטת בו "דרכה החינוכית של המתיבתא", מח' באייר תשכ"ב (ארכיון וע"ס, 6300/890), מתואר הרקע להקמת המתיבתא, ואפשר לראות בו גם את הרקע להקמת המוסדות האחרים: "משבר ההשכלה שעבר על יהדות אירופה במאה ה-19 שנפלו בו חומות הגיטו היהודי והפיל חללים רבים עובר עתה במאה ה-20 על יהדות המזרח, מרכזי התורה בארץ ישראל בסוריה עירק ובצפון אפריקה שהיו מגדל אור ליהדות הספרדית החווירו בהפגשם עם נציגי תרבות אירופה ואותה יהדות שהיתה חדורת אמונה תמה ותמימה נשארה ללא רועה וללא מנהיג ואין לה מי שיאיר עיניה לגלות לה את המאור שביהדות שידבר בשפת הדור ובדרכי מחשבתו. וכתוצאה מכך מיטב הנוער פנה עורף ליהדות".

2. ראו גליקסברג וזקבך, כי ממנה; גליקסברג, בתי המדרש. במאמר זה תיארת גם את בית המדרש לרבנים ולדיינים של הרב נסים, שפעל להקמתו באותן השנים שפעל ועד העדה הספרדים להקים את המתיבתא. הרב נסים ראה בבית המדרש שלו המשך ישיר של ישיבת 'שערי ציון', והוא אף נקרא על שם הרב עוזיאל בתחילת דרכו. כפי שנראה להלן, גם בית הראש"ל נקרא בתחילת דרכו על שם הרב עוזיאל, ומייסדיו ראו בהקמתו את הגשמת חזון הרב עוזיאל, אולם ככל הנראה על רקע היעדר שיתוף פעולה בין הרב נסים לבין ועד העדה הספרדית (ראו למשל בניהו, מן ההר, עמ' 47-51, על המתח שהיה בינו ובין ועד העדה הספרדית בנוגע לבחירתו כראש"ל, ועל פרשת בליליוס, שם, עמ' 261-262), כל אחד פעל בנפרד, אם כי מדובר במשאת נפש משותפת.

היו שותפים גדולי הרבנים בירושלים, ובכללם הראשון לציון הרב עובדיה יוסף, אולם בשונה מבתי המדרש הקודמים, זו הייתה יזמה של ועד העדה הספרדית, והרבנים נקראו לתמוך בה ולהשתלב בה, ואף עשו כך לעתים.

ביזמה זו אפשר לראות רציפות מסוימת לחזון הראשונים לציון שהוזכרו לעיל. אפשר גם לראות בה רציפות מסוימת להשקפת עולם שאפיינה את העדה הספרדית בירושלים, בעצם בקשת יוזמי הקמת המתיבתא ומנהליה לחדש את ימי תפארת ישיבת 'תפארת ירושלים' ואת רוחה, שנים רבות לאחר שנאלצה להיסגר ושנים לאחר שמרכז הכובד עבר לישיבת 'פורת יוסף'.³

בתי מדרש לעדות הספרדים ערב הקמת המתיבתא

לישיבת 'תפארת ירושלים' ולישיבת 'פורת יוסף' קדמו הישיבות: 'טובו ישבעו' ו'אוהל מועד'. ישיבות אלה השתייכו למסגרות עדתיות של הספרדים המערבים (המוגרבים) ושל החבלים.⁴ עם הקמת ישיבת 'פורת יוסף' בשנת 1923, הפכה ישיבה זו למוסד הגדול ביותר והמשמעותי ביותר לבני עדות הספרדים. בשנות השישים החלו בוגרי ישיבת 'פורת יוסף' לפתוח ישיבות נוספות: הרב אליהו שרים והרב שלמה בן שמעון הקימו בחורף שנת 1961 סניף של ישיבת 'פורת יוסף' בתל אביב. בשנת 1968 הפך מוסד זה למוסד עצמאי וגדול, ששמו 'ישיבת תורה והוראה פורת יוסף'.⁵ נציין בהקשר זה את 'בית המדרש לרבנים ולדיינים' בנשיאות הראשון לציון הרב יצחק נסים, שהחל לפעול בירושלים בשנת 1958.⁶

מלבד המוסדות הספרדיים קלטו הישיבות הליטאיות באירופה, בארצות הברית ובישראל, אלפי תלמידים ספרדיים.⁷ בה בעת הקימו הליטאיים מוסדות ישיבתיים

3. על ישיבת פורת יוסף ראו הורביץ, הרב עובדיה יוסף; ליאון, בין סוציולוגיה לפוליטיקה, עמ' 211-212; מילס, פורת יוסף; ליאון, פורת יוסף.

4. ראו הורביץ, הרב עובדיה יוסף, עמ' 204. באשר לתלמודי התורה שם, בעמ' 199-200 הוא מתאר את מוסדות החינוך שעמדו לפני עדות המזרח והספרדים בירושלים ברצף שבין מודרנה לבין מסורת: 'אליאנס' כסוכן מודרניזציה, מוסדות מסורתיים-לאומיים, דוגמת 'תחכמוני' ו'דורש ציון', תלמודי תורה עדתיים, כגון 'מגן דוד' לעדה החבלית, 'ת"ת בני ציון' שהוקם בידי מוסדות העדה הבוכרית, 'ת"ת הספרדים', 'ת"ת הג'ורג'ים' או 'ת"ת הבבלים'. ככלל, בתי הספר הפילנתרופיים של הארגונים היהודיים, 'כ"ח', 'העזרה' ו'אגודת אחים', פתחו את שורותיהם לפני כלל האוכלוסייה היהודית, אולם בשל מאבק האשכנזים בהשכלה המודרנית למדו בהם בעיקר ילדי הספרדים. ראו כץ, ספרדים, עמ' 141. בעמ' 199 הביאה כץ טבלת תקציב של 'המזרחי' משנת תר"ץ. בטבלה פורטו תלמודי תורה בשכונת הפרסים ובשכונת הבוכרים. בעמ' 200 שם, בטבלת התקצוב של 'המזרחי' משנת ת"ש, רשום 'תלמוד תורה עולי איראן' (ראו עוד אצל אלבוים-דרור, החינוך, עמ' 89). גם ישיבות תיכוניות שאינן עדתיות, כגון ישיבת 'כפר הרא"ה' או ישיבת 'היישוב החדש', קלטו תלמידים מעדות המזרח. ראו כץ, ספרדים, עמ' 188-189.

5. ראו ליאון, פורת יוסף, עמ' 32-33.

6. ראו גליקסברג, בתי המדרש, עמ' 85-94.

7. לופו, ש"ס דליטא, עמ' 69.

שנועדו לקלוט בחורים ספרדים, ועמם נמנות ישיבת 'נווה שלום' וישיבת 'שארית יוסף'.⁸ לבסוף נציין כי גם בישיבות ציוניות, כמו ישיבת 'מרכז הרב', נקלטו בני עדות המזרח. מרשימה פנימית של מזכירות המתכתא אפשר ללמוד על הישיבות שהגיעו מהן אברכי המתכתא: ישיבת 'פורת יוסף', ישיבת 'חברון', ישיבת 'מרום ציון', ישיבת 'מרכז הרב', 'מדרש הרבנים ע"ש הראש"ל' ו'כולל בית שמש'.⁹ ברשימה נוספת, מראש חודש אייר תשל"ה (10 באפריל 1975), מוזכרות הישיבות האלו: ישיבת 'הרמב"ם', ישיבת 'שארית יוסף', ישיבת 'פורת יוסף', ישיבת 'בית שמואל', ישיבת 'הכותל', ישיבת 'מרכז הרב', ישיבת 'אור תורה', ישיבת 'תומכי תמימים', ישיבת 'אור יוסף', בצרפת, ישיבת 'אור התורה', ישיבת 'נובהרדוק' בצרפת, ישיבת 'ראשית חכמה', ישיבת 'החיד"א' וישיבת 'בית שלמה'.¹⁰

החזון ושלבי ההקמה

תיאור ראשוני של החזון אפשר למצוא במאמר הערכה לכבוד הראש"ל הרב עוזיאל לרגל הגיעו לגיל 70. כותב המאמר, נשיא ועד העדה הספרדית, אליהו אלישר, הביע הערכה רבה לפועלו של הרב עוזיאל למען העדה הספרדית, ובכללו גם הכשרת חבר מורים ורבנים צעירים וטיפוחו. את מצוקת הקהילות הספרדיות בארץ ובגולה הציע אלישר לשפר באמצעות ייסוד מרכז תורני סביב הרב עוזיאל, והוא שמש לפיד מאיר לבני השבט הספרדי:

שאיפה זו מצאה את ביטוייה בתכנית ליסוד בית מדרש למורים ורבנים ספרדים, שנקראה בפי רבנו הגדול בשם מתכתא¹¹ של ירושלים. לפי התוכנית שרבנו הגדול סמך ידיו עליה, יתרכזו במתכתא זו אברכי ותלמידי חכמים מכל חלקי הגולה. כאן ירכשו תורה ודעת וישבו להפיץ תורה ציון וירושלים.¹²

כשהתפרסם המאמר, עדיין הייתה ישיבת 'שערי ציון' של הרב עוזיאל – שהציבה לה מטרה דומה – פעילה תחת נשיאות הרב עוזיאל עצמו, אולם באותן שנים הייתה

8. ליאון, פורת יוסף, עמ' 35.

9. ארכיון וע"ס, 6250/515.

10. ארכיון וע"ס, 6249/510. בני המחזור השני, שהגיעו מחוץ לארץ כפי שנראה להלן, הגיעו מהישיבות האלה: ישיבת 'מיר', ישיבת 'גייטסהד', ישיבת 'בית יוסף' בצרפת וישיבת 'תלמוד תורה' בארגנטינה (ארכיון וע"ס, 6300/891). רשימה נוספת מלמדת על בוגרי הישיבות האלה: ישיבת 'לפאן' בפריז, ישיבת 'מיר' בברוקלין, ישיבת 'מקסיקו', ישיבת 'נר ישראל' בניו יורק, ישיבת 'גייטסהד' באנגליה, ישיבת 'נובהרדוק' בצרפת, ישיבת 'מרכז התורה' בפריז וישיבת 'תלמוד תורה' מארגנטינה (שם).

11. על השימוש במושגים 'ישיבה' ו'מתכתא' בספרות חז"ל, ראו גפני, ישיבה ומתכתא.

12. אלישר, הר המזרח, 16 ביוני 1950.

הישיבה כבר בשלבי שקיעתה.¹³ גם הרב עוזיאל נמצא מתבטא כי ישיבתו לא השיגה את יעדיה.¹⁴ ככל הנראה משהגיעה היזמה הזו מוועד העדה הספרדית, הרב עוזיאל תמך בה ומצא בה ביטוי לשאיפותיו שלא התגשמו עד כה.

במודעה, שחתום עליה בין השאר הרב הראשי הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג,¹⁵ נמסרה הודעה על הנחת אבן הפינה ביום ט"ו בסיוון תשי"א: "למוסד ציבורי גדול אשר ישמש מרכז תורני-תרבותי לספרדים ובני עדות המזרח, בארץ ובגולה".¹⁶ על פי לשון המודעה, בניין זה: "בעל ארבע קומות יכיל 'מתיבתא' שתגדל רבנים, מורים ומדריכים רוחניים שחסרונם מורגש מאד ביחוד בימים אלה הן בקהלות הספרדיות אשר בתפוצות הגולה והן בנקודות הישוב החדשות".

על פי המודעה, הבניין היה אמור לכלול בית כנסת, ספרייה תורנית גדולה, אולמות להרצאות ולכינוסים וכן דירת שרד בעבור הראשון לציון ככהונתו. המוסד יכונה "בית הראש"ל ויהיה קשור לשמו של הראש"ל הרב עוזיאל לרגל מלאת לו שבעים שנה".¹⁷

במסמך שנכתב לאחר פטירת הרב עוזיאל כתב אלישר שהמוסד החדש ייקרא בית הראש"ל: "להנצחת שמו של הדגול בצמ"ח עוזיאל זצ"ל והראש"לים שקדמו לו, קראנו לבית המדרש הגבוה לרבנים שנפתח בשעתו בשם שהוצע ע"י המנוח – 'מתיבתא' גדולה בית הראש"ל".¹⁸

13. ראו גליקסברג וזקבך, כי ממנה, סעיף ט.

14. שם, סעיף י.

15. הרב הרצוג היה גם נשיא ועד היובל לכבוד הרב עוזיאל (מכתב לד"ר אהרן גרינבאום, 18 במאי 1961, ארכיון וע"ס, 6261/564).

16. ארכיון וע"ס, 6263/598.

17. במכתב, שחתומים עליו הרב עוזיאל ואלהיו אלישר, מתוארים שני מוסדות: 'בית הראש"ל' וה'מתיבתא', וחותמי המכתב עומדים על חשיבותם: "למותר לתאר לכב' מה רבה חשיבותם של שני מוסדות נעלים אלה אשר חסרונם מורגש מאד ביחוד בימים אלה. מקהילות רבות בחוץ לארץ ומקומות רבים בארץ פונים אלינו ומבקשים מורים, מדריכים, רועים רוחניים ואין לנו מועמדים מתאימים לכך" (מכתב, כ"ב בסיוון תשי"ב, 15 ביוני 1952, שם). במכתב מאוחר לזה, ג' בכסלו תשכ"א (22 בנובמבר 1960), ארכיון וע"ס, 6380/890, תיאר אלישר לפני פרופ' א"נ שוראקי את תפקיד המתיבתא: "אין כדעתנו להקים עוד ישיבה כדוגמת הישיבות הקיימות בארץ. נוכחנו לדת שרב רובן של הישיבות אינן מתחשבות בצרכים של דורנו, דור כובש החלל, ומסתפקות במתן חינוך מסורי חשוב ורצוי כשלעצמו – אך נעדר הגישה הנכונה לנוער בימינו אלה". או במכתב מ"ח בטבת תשכ"ז (3 בינואר 1964), אצ"מ גל/13, עומדים מנהלי המתיבתא על 'יחודיות המתיבתא בהשוואה למסגרות הקיימות: 'נכון הוא שלא חסרות ישיבות גדולות כ'פורת-יוסף' ואחרות, אך אלה אינן דואגות להשלים את החסר לתלמידיהן בידיעות כלליות, שפות וכיו"ב. את החסר הזה בעיקר אנו חייבים לתת בכדי שמורה, מדריך רוחני או רב אשר יצאו לתפוצות יוכלו לקרב אליהם בעיקר את הנוער ולהדריכו לאהבת ישראל, מדינתו ועמנו".

18. מכתב, ג' בכסלו תשכ"א (22 בנובמבר 1960), ארכיון וע"ס, 6300/890.

תכניות הלימוד

תכנית ראשונית¹⁹ הותוותה בידי הרב יעקב ברמן,²⁰ שהיה שותף ליזמה ואף נשלח מטעם ועד העדה לארצות הברית להקים את הוועד הציבורי לטובתה. בדברי ההקדמה לתכניתו עמד הרב ברמן על חשיבות שילוב ההשכלה בתהליך הכשרת בני התורה לתפקידי רבנות והוראה: בישיבות הקיימות שוררת גישה מקובלת מן הגולה, שאין להרשות לחניכים שום לימוד מלבד הגמרא. יש להבין את הגישה הזו בנוגע לגולה, כתב הרב ברמן, ששם שימשה ההשכלה שחדרה לישיבות מעין גשר להעברת הנוער אל תרבות זרה ואל עם זר. לעומת זאת, בארץ ישראל, אם לא יהיו אנשי התורה בקיאים בידיעת הארץ, ביישובה ובמגמות המדינה ואזרחיה, אין לקוות להשפעה ולהדרכה מאנשי התורה.

על פי הצעתו, המתכתא תהיה בנויה ב'שתי דרגות': הראשונה כוללת ארבע שנות לימוד, והשנייה – שלושה. בארבע השנים הראשונות ילמדו התלמידים גמרא ותוספות במסכתות המשמשות יסוד ללימוד הלכה למעשה, מתוך שאיפה שבארבע השנים ירכשו התלמידים בקיאות בשש או בשבע מסכתות. בלימודים הכלליים יהיה עליהם לעבור במשך שלוש שנים על קורס בית הספר היסודי, ובשנה הרביעית להתחיל בלימודי הרחבה. בוגר ארבע הכיתות הללו שלא ירצה להמשיך בלימודים, יקבל תעודת 'בר אוריין', כפי שהיה נהוג בישיבת 'חכמי לובלין'.

19. ארכיון וע"ס, 6263/598. התכנית הוגשה באלול תשי"ב. תכנית אחרת ניסח הרב עדין שטיינזולץ בא' בתמוז תשכ"ט. בהצעה זו – שעל פי אלישר החלו להכניס בתכנית הלימודים "חלק מן הרוח" שבהצעות הרב שטיינזולץ – פירט הרב שטיינזולץ כיצד אמורה להיות תכנית הלימודים של התיכון הדתי ושל בית המדרש לרבנים: "לשם כך יש לבנות בית אולפנא בדרג על יסודי של מכללה (קולג') שענפיו השונים יעסקו בחנוך ובהדרכה לתפקידים חשובים ומיוחדים [...] מוסד גבוה זה יכול במהותו להיות כעין ישיבה-אוניברסיטה, על פי מתכונת שהוצעה כבר בזמנו לפי מאות שנים אחרות על ידי חכמי איטליה, כאשר בתוך מסגרת חינוכית ותורנית ישולבו גם ידיעות אחרות אשר תכשרנה את הלומדים לא רק למלא ברוחק את תפקידיהם אלא אף להיות בית ספר למורים ובמשך הזמן בית היוצר עבור מנהיגים [...] מוצע בזה לבנות שתי מחלקות [...] לימודי מדעי המתמטיקה (מתמטיקה עיונית ושימושית), ולימודי שפות, בעיקר מחלקה ללמוד שפות המזרח אשר תנוצל הן להכשרת אנשים שיעסקו במקצועות המזרחנות וביחסי חוץ עם המדינות הסמוכות והן בהכשרת חכמים להדריך ולעבד את הספרות היהודית עצומת הממדים ורבת האיכות שנכתבה במקורה בערבית ולהחזירה לצורתה הנאותה לגבול ישראל בשפה העברית". בהמשך הרחיב הרב שטיינזולץ עוד כי וכתב לדעתו המתכתא אמורה לכלול מכון שיפעל בהוצאת אוצרות הרוח של יהדות המזרח ובהדרתן. גם בשנת תשל"ב ותשל"ו ניסו ראשי ועד העדה הספרדית להתקשר עם 'מכון שפע' בראשות הרב עדין שטיינזולץ בנוגע להקמת 'מוסד חינוכי גבוה ברוח יהדות ספרד והמזרח' או 'מכללה לטפוח מסורת יהדות ספרד', כלשון הרב שטיינזולץ. ראו ארכיון וע"ס, 6264/602. הצעה אחרת התקבלה מאת א' אלינר (חסר תאריך), אולם זו הייתה הצעה בעבור רבני קהילות בגולה, והיא כללה שלוש שנות לימוד בלבד.

20. הרב יעקב ברמן (1878-1974). בוגר הישיבות הליטאיות 'טלו' ו'סלנט', שבהן גם הוסמך לרבנות. לאחר מכן למד משפטים, פילוסופיה וחינוך באוניברסיטת סנט פטרבורג ובאוניברסיטת אודסה, ולימד באודסה במסגרת הגימנסיה העברית ובית המדרש לרבנים. עלה לארץ ישראל בשנת 1921 והחל לעסוק בחינוך. הוא שימש מפקח ראשי על בתי הספר של 'המזרחי' וכיהן כסגן מנהל מחלקת החינוך של הוועד הלאומי. לאחר קום המדינה, בשנת 1950 ייסד את 'המכון התורני הפדגוגי לבוגרי ישיבות'. בשנת 1955 הועבר המכון לרחובות, והרב ברמן עמד בראשו עד לפטירתו (ראו תדהר, אנציקלופדיה, כרך ד, עמ' 1757).

בשלוש השנים של ה'דרגה השנייה' יש להמשיך בלימוד תלמוד ולהוסיף גם פוסקים. יש לעבור בהן על כמה מסכתות ולהוסיף שיעורים שיתמקדו בעמדות הפוסקים בקשר להלכות נבחרות מאורח חיים, בקשר לכל החלק הראשון של יורה דעה, להלכות נידה ומקוואות, להלכות אבלות וצדקה; ומאבן העזר – בקשר להלכות אישות וקידושיין. בוגר הדרגה השנייה יזכה לתואר 'מורה הוראה' ויוכר כמורה ללימודי יהדות. למסיים שבע השנים תינתן הזכות להתכונן בלימוד עצמי בחלק המשפטי של התורה, ולאחר שיעמוד בבחינה לפני ראשי המתיבתא, יקבל תעודה וישיא את התואר דיין.²¹ על פי הצעת הרב ברמן, במקביל לשתי הכיתות יש לפתוח גם שתי כיתות משלימות למבוגרים שקנו הרבה תורה בישיבות הקיימות, והמתיבתא תעניק להם קורס מקוצר בלימודים כלליים ופדגוגיים וכן הדרכה בפוסקים, בדרכי משפט, במתודיקה להוראת לימודי הקודש, באגדה, במחשבה ובדרש.

עם פטירת הרב עוזיאל, עברה נשיאות המתיבתא לשר הדתות והרב הראשי לתל אביב יפו,²² הרב י"מ טולידאנו.²³ בשנת תשי"ח²⁴ פנה הרב טולידאנו, ועמו מנהלי ועד העדה הספרדית, אל הרב ד"ר משה ונטורה,²⁵ לפנים רבה הראשי של העיר אלכסנדריה, והציע לו לעמוד בראש המתיבתא ולהוביל את הקמתה. הרב ונטורה ראה את תפקידה של המתיבתא כך: "תפקידה הראשי של המתיבתא הוא לאפשר למדריכנו הרוחניים (רבנים ומורים), להשתלם במדעי רוח מסוימים בדרג אקדמאי, כדי להגביר השפעתם

21. לדעת הרב ברמן, אין להכתיר בתואר 'רב', כי תואר 'רב' מגיע למי שנתמנה למשרה בידי הציבור, שקיבלו עליו למנהגי רוחני ולשופט.
22. ארכיון וע"ס, ראו לופו, ש"ס דליטא, עמ' 69. עוד מצוין שם שעם תומכי המתיבתא נמנים רבנים גדולים בארץ ובחוץ לארץ, ובהם הרב ד"ר דסה לפול מניו יורק, הרב ד"ר שלמה גאון מלונדון, הרב אברהם שלם סיטל מארצות הברית.
23. הרב יעקב משה טולידאנו (1880-1960). נולד וגדל בטבריה. בשנים 1926-1928 שימש חבר הרבנות הראשית בטנג'יר, ייסד בה בית דין, עמד בראשו וניהל את בית המדרש לרבנים 'תורה וחיים'. עד שנת 1941 כיהן הרב טולידאנו כאב בית הדין וסגן הרב הראשי בקהיר, כאב בית דין וכרב ראשי באלכסנדריה, וכחבר בית הדין לערעורים במצרים, תפקידים ששימש בהם עד חזרתו לארץ ישראל בעקבות בחירתו לכהונת רב העיר תל אביב בשנת 1942. בשנת 1931 פרסם את ספרו 'שו"ת הים הגדול'. בתל אביב-יפו כיהן כרבה הראשי הספרדי של העיר וכאב בית דינה. הוא אף הקים בה את ישיבת 'קול יעקב'. כהונתו נמשכה משנת 1942 ועד 1958. הוא עזב את תפקידו כדי להתמנות לשר הדתות. במקביל לפועלו הציבורי היה הרי"מ טולידאנו אספן כתבי יד, ובהתבסס עליהם ועל מקורות אחרים פרסם שורת מחקרים על יהדות מרוקו, אלג'יריה, טריפולי ומעט על תוניס. על אודותיו ראו בשן, היחס לחילונים; זוהר, גלות וציונות; עובדיה, הרב יעקב.
24. ט"ז בתמוז תשי"ח (4 ביולי 1958), ארכיון וע"ס, 6300/890.
25. הרב ד"ר משה ונטורה (1893-1978). בוגר בית המדרש לרבנים באיסטנבול ולימודי פילוסופיה בסורבון בפריז. כיהן כרבה הראשי של אלכסנדריה במצרים בשנים 1938-1948. עלה ארצה והיה רב בבאר שבע. הוא לימד פילוסופיה יהודית בישיבה אוניברסיטה בניו יורק ובאוניברסיטת ברא"ל. הוא חיבר את הספר 'קיצור משנה תורה להרמב"ם'. על תקופת פעילותו במצרים ראו קרמר, עלייתה, עמ' 27 והערה 77; סעדון, עיראק, עמ' 74.

הרוחנית על הציבור בכלל, ועל הדור הצעיר בפרט.²⁶ בפועל קיבל עליו הרב ונטורה את התפקיד לפרק זמן בן שנה,²⁷ והוטל עליו להתחיל בהכנה לקראת פתיחת שערי המתכתא.²⁸ תחילה פתח הרב ונטורה שלושה סמינריונים למורים ולמדריכים, שבהם השתתפו 85 תלמידים לערך. שאיפתו הייתה שמתוך הלימודים הללו תתגבש קבוצה, ושיהיה אפשר באמצעותם לפתוח את המוסד.²⁹ בשבט תשי"ט פרסם הרב ונטורה חוברת, שבה תיאר את ייעוד המתכתא. לדבריו, המשבר הרוחני בארץ ובגולה מחייב עבודה עקיבה להכשרת רועים רוחניים בעלי תורה השכלה ויראת שמים שיש להם שפה משותפת עם צאן מרעיתם. בדבריו הוא עומד על ייחודיות המתכתא בהשוואה למוסדות הקיימים:

מייסדי המתכתא לא התכוונו לייסד מוסד חדש מעין המוסדות הקיימים בארץ שבהם יכול כל דורש לרכוש לו ידיעה מספיקה בש"ס ובהלכה: כי אם להשלים את החסר בהם מנקודת מבט הכשרה מקצועית. המתכתא אינה אפוא ישיבה במובנו הרגיל של מונח זה, כי אם מעין פקולטה למדעים תורניים שתעמוד לרשות כל אלה המוכנים לתרום את תרומתם בשטח החינוך המסורתי. רבנים, מורים, בחורי ישיבה, סטודנטים דתיים, תלמידי סמינריונים ועוד, בלי הפליה עדתית, יוכלו להשתתף בשירות ההרצאות אשר תערכנה בה א"ה, בדרג אקדמאי ועל טהרת הקודש, על המקצועות: מחשבת ישראל, פרשנות המקרא, תולדות הספרות התורנית, מיתודיקה להלכה ואגדה ועוד.³⁰

למרות החזון המשותף, החליטה הנהלת ועד העדה הספרדית לסיים את ההתקשרות עם הרב ונטורה בשל חילוקי דעות.³¹

26. 23 ביולי 1958, ארכיון וע"ס, 6300/890. הרב ונטורה חשש מהתנגדות משרד הדתות ומכך שייתן צו לרבנים להימנע מביקור במתכתא: "מתקבל הרושם שמשרד הדתות אינו מעוניין בהכשרת רבנים בעלי השכלה גבוהה, בטיפוח רועים רוחניים שלהם שפה משותפת עם האינטליגנציה של הדור הצעיר. הפוליטיזציה של הדת במדינת ישראל הביאתנו לידי כך, שפוליטיקה מפלגתית ודת מוגשות כמנה אחידה לכל אזרח בישראל הרגיל בכך; ואילו האיסטניסטים שנפשם בוחלת בתערובת זו, נגזר עליהם להיות מוזנחים לגורלם בבחינת ירעו עד שיסתאבו, יתעו בדרך עד שיצא זרעם לתרבות רעה. מבחינה זו, תפקיד גורלי נועד למתכתא הגדולה בעת כזאת".

27. נכנס לתפקיד ביום 1 בינואר 1959, ארכיון וע"ס, 6300/890.

28. מכתב, י"ב בטבת תשי"ט (23 בדצמבר 1958), שם.

29. מכתב מהרב ונטורה לאליהו אלישר, כ"ו באב תשי"ט (30 באוגוסט 1959), שם.

30. בן-יעקב ונטורה, יעודה של המתכתא הגדולה, הרב ונטורה היה רבה הראשי של אלכסנדריה.

31. מכתב מט' בכסלו תש"כ (10 בדצמבר 1959), שם. הרקע הוא רצון הרב ונטורה להקים ועדה מיוחדת שתימסר לה סמכות לקבל החלטות חינוכיות ואחרות מעבר לוועד העדה הספרדית.

פתיחת הישיבה התיכונית³² תוכננה לשנת תשכ"א לתלמידי כיתה י"ב,³³ ובשנת תשכ"ב לתלמידי כיתה ט'. הישיבה התיכונית³⁴ הייתה תחת ניהול הרב מאיר אליטוב, שהיה בתפקידו הקודם מנהל הישיבה התיכונית בשדה יעקב.³⁵ במסמך שתוארו בו תכניות המתיבתא לצורך הערכת תקציב מסוף שנת תשכ"א, כוללת המתיבתא ארבעה מוסדות: ישיבה תיכונית, סמינר ישיבתי למורים, בית מדרש לרבנים ומרכז רוחני. על פי התכנית המתוארת במסמך זה, הסמינר למורים יועד לבוגרי הכיתה השמינית של הישיבה התיכונית, שימשיכו את לימודיהם בסמינר ויוסמכו בו להוראה בבתי הספר ובישיבות. בוגרי הסמינר למורים ימשיכו ללמוד במתיבתא הגדולה ויוכשרו בה להיות מורי הוראה בישראל – לארץ ולתפוצות.³⁶ במסמך מעודכן יותר, שנכתב באייר תשכ"ב, מפורטת תכנית הלימודים בתכנית להכשרת רבנים ורועים רוחניים: התלמידים שיתגלו כמצטיינים בשטח הפסק והמנהיגות יכוונו ללימודי יורה דעה ואורח חיים. יתר על כן, החל מן השנה החמישית יודרכו אותם תלמידים בשטחים מגוונים בתחום פעילותו של רב בישראל: הרחבת ידיעות בש"ס ובפוסקים, לימודי תנ"ך ופרשנות המקרא, מדרש רבה, תנחומא וילקוט שמעוני, מחשבת ישראל (רמב"ם, ריה"ל ושאר עמודי המחשבה הישראלית), פילוסופיה יהודית, השירה הדתית, תורת החינוך (פסיכולוגיה), תורת הנאום (רטוריקה), עבודה קהילתית סוציאלית, הבעה בכתב, שפות לוועזיות בהתאם לצורכי הארץ שיישלחו אליה, הכרת יהדות התפוצות והיסטוריה יהודית בשלב מתקדם.³⁷ מגמת הדרכה זאת הייתה: "לצור אדם בעל שיעור קומה אשר יוכל לקבל על שכמו להיות מנהיג רוחני בהיותו מצוייד במיטב הידיעות משלל המקצועות של חיי עמנו, כאיש ההלכה כאיש המחשבה והפילוסופיה כאיש השירה והרגש כאיש הדיבור כאחד העם".³⁸

32. בפקודת משרד החינוך, ראו מכתב מאת משרד החינוך למתיבתא, 15 במרס 1964, קול סיני ג, אייר תשכ"ד, עמ' 214. כתב העת 'קול סיני', שהחל לצאת בשנת 1962 בידי 'תנועת נאמני התורה', היה בראשית דרכו מעין שופר של ישיבת 'פורת יוסף', אולם עם מינוי הרב עובדיה יוסף לעורך כתב העת, החל קול סיני להודות עם חזון המתיבתא. ראו ליאון, פורת יוסף, עמ' 37.

33. כך על פי מודעה שפורסמה בעיתונים, ראו למשל בעיתון דבר, י"ג באלול תשכ"א. במכתב מי"ח בטבת תשכ"ד, שם, עדיין מדווח על הרצון לפתוח שתי כיתות בישיבה התיכונית.

34. ראו בקצרה גם אצל חן ופפר, מרן, עמ' 154.

35. מכתב לשר החינוך אבא אבן, כ' בטבת תשכ"ו (27 בדצמבר 1961), אצ"מ גל/13. הרב אליטוב נהרג בתאונת דרכים בשנת 1965. לזמן קצר כיהן בתפקיד הרב יהודה עמיטל, ראו רייכנר, באמונתו, עמ' 69.

36. מסמך, כ"ו באב תשכ"א (7 באוגוסט 1961), אצ"מ גל/13. במכתב לאמנון יוחנן מלשכת ראש הממשלה, ט"ו בטבת תשכ"ד (30 בינואר 1964), שם, הסבירו מנהלי המתיבתא את היחס שבין הסמינר לבית המדרש לרבנים: "לאלה שיסיימו את סמינר למורים ואשר ירצו בכך, תנתן האפשרות להשתלם, כמדריכים רוחניים, רבנים ודיינים – שימשו בארץ ובתפוצות, שם הסכנה לטמיעה לילדינו גדולה לאין שיעור".

37. ארכיון וע"ס, 6300/890.

38. שם.

מחזור ראשון

באלול תשכ"ה פתחה המתכתא את שעריה לפני המחזור הראשון של בית המדרש לרבנים ולדיינים. במחזור זה למדו 12 אברכים.³⁹ תכנית הלימודים תוכננה לשלוש שנים. התלמידים נהנו ממלגת קיום, וחויבו לחתום על התחייבות שלפיה שנה לאחר שיקבל הבוגר משרה קבועה, עליו להחזיר סך 50 ל"י לחודש בעבור התמיכה שניתנה לו במשך שלוש שנות לימודיו בבית המדרש. הלימודים כללו בחינות שנתיות, ותלמיד שנכשל נאלץ להפסיק את לימודיו בבית המדרש.⁴⁰

לאחר שהחלה שנת הלימודים החליטה הנהלת המתכתא לפנות לרב עובדיה יוסף, שהיה אז חבר בית הדין הגדול לערעורים בירושלים, ולבקש ממנו לשמש ראש הישיבה, עם כל הסמכויות החינוכיות והרוחניות.⁴¹ הרב עובדיה יוסף נענה לבקשה,⁴² והיה לדמות הדומיננטית בבית המדרש. פעמיים בשבוע הגיע לבית המדרש ומסר שיעור שנמשך כשלוש שעות, ובו למד עם התלמידים טור ובית יוסף כסדרם.⁴³ באותה תקופה לא התקיימו בבית המדרש לדיינים לימודי חול או לימודי העשרה.⁴⁴ לקראת סוף שנת הלימודים הראשונה פנתה הנהלת המתכתא לרב אברהם שלם,⁴⁵ שכיהן בעת ההיא כרב קהילת מונטה סיני במקסיקו, והציעה לו לנהל את המתכתא: "בתור הראשות הרוחנית והמעשית, בשיתוף פעולה מלא עם הרבנים הגדולים חברי הנשיאות, הרב הראשי לירושלים אליהו פרדס שליט"א והרה"ג חבר בית הדין העליון עובדיה הראיה שליט"א". הרקע לפנייה היה, ככל הנראה, מועמדות הרב עובדיה יוסף לרבנות העיר תל אביב:

עם בחירתו של הרה"ג עובדיה יוסף לרב ראשי בתל אביב, כפי שכולנו מקוים, יצא הדבר בקרוב, תעבור האחריות המלאה לכב' יחד עם הרב הראשי פרדס. הרב עובדיה יוסף הבטיח שגם אם יעבור למשרתו הרב לתל-אביב, הוא ימשיך לתת את מלא עזרתו ומתיכתו למתכתא בכלל ולבית המדרש לדיינים בפרט.⁴⁶

39. כך במכתבם של דוד סיטון ומנשה לוי לסגן שר הדתות בנימין שחור, כ"ח בניסן תשכ"ו (16 באפריל 1966), ארכיון וע"ס, 6250/515.

40. החלטות ההנהלה כפי שנסקרו במכתבו של דוד סיטון אל המנהל הכללי מנשה הלוי, ז' באב תשכ"ז (13 באוגוסט 1967), ארכיון וע"ס, שם.

41. מכתב, כ"ג בשבט תשכ"ו (13 בפברואר 1966), ארכיון וע"ס, 6300/890.

42. כך למשל במכתב בקשת תרומה מיצחק שלום, א' באייר תשכ"ו, ארכיון וע"ס, 6250/515.

43. ריאיון עם הרב שלום ביבי, בוגר המחזור הראשון, י"א בטבת תשע"ג (24 בדצמבר 2012). מראיין: שלמה א' גליקסברג.

44. הרב ביבי, שם. רוב התלמידים הגיעו למתכתא מיישובות חרדיות, אשכנזיות וספרדיות, זולת הרב ביבי, שהגיע אליה מיישובת 'מרכז הרב'.

45. הרב אברהם שלם, בוגר ישיבת 'שערי ציון' של הרב עוזיאל, כיהן כרב קהילה בלימה בפרו, בקהילת הר סיני במקסיקו-סיטי ובסיאטל בארצות הברית. הוא מחבר 'שו"ת אשד הנחלים'; תיאור הביוגרפיה שלו נכתב בספר שהוציא, ששמו 'זכרונות' (שנת ההוצאה לא צוינה).

46. כ"ו בתשרי תשכ"ז (10 באוקטובר 1966), ארכיון וע"ס, 6250/515.

בשנת 1967, עם שחרור העיר העתיקה במלחמת ששת הימים, החליטה הנהלת המתיבתא להעביר את בית המדרש לרבנים לעיר העתיקה, לבניין שפעלה בו ישיבת 'תפארת ירושלים'.⁴⁷ בצעד זה סימנו ראשי המתיבתא את רצונם להמשיך את המסורת הספרדית המפוארת של ישיבת 'תפארת ירושלים' ואת רוחה,⁴⁸ מעבר לחשיבות שראו בטיפוח שלמות ירושלים.⁴⁹

מחזור שני

בט"ו באב תשכ"ח סיים את לימודיו המחזור הראשון של בית המדרש לרבנים ולדיינים,⁵⁰ ובתחילת שנת תשכ"ט החלו את המחזור השני 20 אברכים מחוץ לארץ – מארצות הברית, מאמריקה הלטינית ומצרפת. הנהלת המתיבתא פנתה לרב פרופ' יהודה ליאון אשכנזי,⁵¹ שעלה לארץ מצרפת וקבע את מושבו הזמני בנתניה, והציעה לו לקבל את ההנהגה הרוחנית והפדגוגית של המתיבתא על שני מוסדותיה.⁵² הרב אשכנזי קיבל עליו את התפקיד,⁵³ והעתיק את מגוריו לירושלים.⁵⁴ עם זאת, למרות השאיפות הגדולות שהגיע עמן אל התפקיד, הוא מצא את עצמו מלמד את תלמידי הישיבה

47. מכתב של דוד טיטון אל מנשה הלוי, כ"ד באב תשכ"ז (30 באוגוסט 1967), ארכיון וע"ס, 6250/515.
 48. כך למשל בקריאה לתרומות שחתומים עליה נשיאות המתיבתא, הרב פרדס, הרב הראיה והרב יוסף: "פעולה זו המשך לפעולת החנוך שנערכה במוסד זה משך דורות רבנים והוציאה מקרבו את גדולי הרבנים שעמדו בראש ההנהגה הרוחנית בירושלים. השבט המזרחי-ספרדי שהצטיין תמיד באמונתו ובדביקותו בערבי הנצח ותרם תרומה גדולה לנכסי הרוח של האומה, חייב עתה לחדש נעוריו ולהקים דור חדש אשר ימשיך את מסורת אבותיו גדולה התורה והחכמה". או במכתב לוועד עדת המערכים, כ' בכסלו תשכ"ט (11 בדצמבר 1968), שם: "ביהמ"ד הזה ימשיך את המסורת של מאות בשנים ב'תפארת ירושלים' בעיר העתיקה, שבו גדלו גדולי הרבנים הספרדים במשך דורות".

49. שם.
 50. עיתון המערכה, כ"ג בתשרי תשכ"ט, שנה ה', גיליון 6, עמ' 2, ושם צוין כי האברכים סיימו את לימודיהם באבן העזר ובחושן משפט עם כל המפרשים לקראת מבחני הדיינות של ועדת הבחינות של הרבנות הראשית. הרב עובדיה יוסף בירך את מנהלי המתיבתא לרגל סיום המחזור הראשון: "הנני מביע תודתי וברכתי לרגלי סיום מחזור בית מדרש לדיינים ורבנים, שבמשך שלש שנים עשיתם רבות להצלחת המדרש הנ"ל שהתקיים בראשותי" (ארכיון וע"ס, ארכיון וע"ס, 6250/515).
 51. הרב יהודה ליאון אשכנזי (1922-1996), המכונה 'מניטו', נולד באוראן, אלג'יריה, לאביו – שהיה רבה הראשי של אלג'יריה. הוא מילא מגוון תפקידי מנהיגות וחינוך בקהילת יהודי צרפת. הרב אשכנזי עלה לארץ לאחר מלחמת ששת הימים והקים את 'מכון מעיינות' ואת 'מרכז יאיר' ללימודי יהדות וארץ ישראל (עוד על אודותיו ראו קוגינסקי, על מוצא; שרביט, זהות).
 52. הישיבה התיכונית ברחוב ז'בוטינסקי 31-33 ובית המדרש לרבנים ודיינים בבניין 'תפארת ירושלים'. מכתב, כ"ח בסיוון תשכ"ט (11 ביוני 1969), ארכיון וע"ס, ארכיון וע"ס, 6250/515.
 53. מכתב, ב' בתמוז תשכ"ט (18 ביוני 1969), ארכיון וע"ס, 6250/515.
 54. מכתב, כ"ט בתמוז תשכ"ט (15 ביולי 1969), ארכיון וע"ס, 6250/515.

התיכונת מחשבת ישראל, אך הם לא היו ברמה לימודית מספקת כדי להבין את שיעורו⁵⁵ והוא חש מאוכזב.⁵⁶

על רקע הפער שבין הרמה הלימודית שהיה רגיל לה בצרפת, ועל רקע חוסר הצלחתו להגשים את שאיפותיו במסגרת המתכתא, סיים את תפקידו בתוך שנתיים ופנה לאפיקים אחרים.⁵⁷ המחזור השני סיים את לימודיו באב תשל"א, והנהלת המתכתא השתבחה בכוגריו.⁵⁸

מחזור שלישי

המחזור השלישי החל את דרכו בתחילת שנת הלימודים תשל"ב, ומנה גם הוא 20 אברכים שהגיעו מחוץ לארץ. התכנית הוארכה לארבע שנים, וכללה, מעבר ללימוד תלמוד⁵⁹ והלכה,⁶⁰ גם לימודי מחשבת היהדות,⁶¹ חזנות⁶² ותרבות כללית.⁶³ ככל שלושה חודשים היו התלמידים אמורים להיבחן בידי רבנים מפורסמים, מעבר לבחינות הסמיכה בתום לימודיהם. ההתמחות בדיונות הייתה בהדרכת הרב רפאל עבו, אב בית דין תל אביב, וקבלת הסמיכה לרבנות ודיונות הייתה מידי הרב עובדיה יוסף,

-
55. מכתב, כ"ו בשבט תשל"ל, ארכיון וע"ס, 6261/565, שבו הרגיש סיטון כי התלמידים בישיבה התיכונת באים רובם ככולם מעיירות פיתוח ומוחזקים בפנימייה בחינם.
56. ריאיון עם פרופ' ראובן בונפיל, י"ג בטבת תשע"ג (26 בדצמבר 2012). מראיין: שלמה א' גליקסברג. פרופ' בונפיל כיהן בעבר כמשנה לרב הראשי של מילאנו, עלה ארצה ושימש מנהל לשכת הראש"ל יצחק נסים. עם פרישתו מלשכת הראש"ל לימד לימודי מתמטיקה בישיבה התיכונת של המתכתא, ופגש שם את הרב אשכנזי. אחר כך יצא למילאנו כשר"ר בשליחות המתכתא. שמעתי על כך גם בריאיון עם הרב דוד בן עזרא, כ"ט בשבט תשע"ג (11 בינואר 2013). הרב בן עזרא הוזמן על ידי מניטו לשמש מורה למתמטיקה בישיבה התיכונת שעל יד המתכתא, ולימד בה שנתיים.
57. מתלמידי שמעתי כי ראה במתכתא הזדמנות לחזור לשיטת הלימוד הספרדית, שהייתה הנהוגה בצפון אפריקה; שיטת לימוד המשלבת לימוד הלכה למעשה עם לימוד על פי תורת הסוד. משהבין שלא תינתן לו האפשרות לממש את תכנית הלימודים שרצה להנחיל במקום, סיים את תפקידו.
58. כך למשל הרב בעל נס, שנשלח מאיראן להכשיר את עצמו להיות רב הקהילות שם, וכך גם הרב יוסף אטיאס, שביקש להחליף את רבה הראשי של יוגוסלביה לאחר פטירתו. מכתב, ב' בסיון תשל"א (26 במאי 1971), ארכיון וע"ס, 6261/565.
59. מסכתות וסוגיות הנוגעות לענייני דיונות ורבנות: שבת, חולין, נידה, קידושין, כתובות, גטין עם רש"י, תוספות, מפרשים ראשונים ואחרונים ובייחוד רמב"ם, רמב"ן, רשב"א וריטב"א, בית יוסף ופרי חדש. תכנית בית המדרש, י"ב באלול תשל"ב (22 באוגוסט 1971), ארכיון וע"ס, 6249/511. חתומים על התכנית המנהל הפדגוגי – יהודה אשכנזי, ר"מ הישיבה – הרב משה מאיר הלוי פראג ומנהל הישיבה – מנשה הלוי.
60. הלכות מליחה, בשר וחלב, תערובות, שחיטה, מילה, נידה, שבת ותפילה (ארכיון וע"ס, 6261/565).
61. פרשנות המקרא והרצאות על פרשת השבוע ונושאים רתיים אקטואליים; גדולי החוקרים במחשבת היהדות: כוזרי, מורה נבוכים, רמח"ל, הרצאות על עניינים כלליים במחשבת ישראל; תורת הנאום (ארכיון וע"ס, 6261/565).
62. נוסח תפילה ספרד ירושלמי מפי מומחה (שם). בכ"ו בסיון תשל"ב הוזמן ניסן כהן-מלמד להעביר שיעורי חזנות. ארכיון וע"ס, 6261/565.
63. ידיעה והשתלמות בשפות ספרדית וערבית, בהיסטוריית יהדות ספרד, בידעת העם והארץ ובהכרת העדות ומנהגיהן.

ראש בית המדרש.⁶⁴ ר"מ הישיבה היה הרב משה מאיר הלוי פראג,⁶⁵ ומנהלה הפדגוגי היה הרב פרופ' אשכנזי.⁶⁶

מחזור רביעי

הישיבה התיכונית נסגרה בסוף שנת הלימודים תשל"ג, והתמזגה עם בית הספר התיכון ע"ש הימלפרב בשנת הלימודים תשל"ד.⁶⁷ מעתה הועבר מרכז הכובד להכשרת רבנים ורועים רוחניים – מטרתה הראשונית של המתכתא. בית המדרש לרבנים ולדיינים ידע תנופה חדשה עם מינוי ד"ר אבנר חי שאקי⁶⁸ לנשיא המתכתא.

לקראת שנת הלימודים תשל"ד הוחלט לפתוח מחזור נוסף, בשאיפה שבכל שנה יפתח מחזור לימודים חדש ושמשפר הלומדים בארבעת המחזורים יגיע ל-100.⁶⁹ ד"ר שאקי פנה שוב לרב עובדיה יוסף כדי שיסכים לשמש נשיא כבוד של בית המדרש וכדי שיבחר את ראש הישיבה ואת המועמדים ללמוד בבית המדרש. דגש מיוחד שם שאקי על ייחודיות בית המדרש בנוגע ללימודי ההעשרה.⁷⁰ בסיכום הפגישה נגע שאקי בעמדת הרב יוסף בנוגע ללימודי ההעשרה שיתקיימו בבית המדרש:⁷¹

כב' הרב הראשי רואה בעין יפה קיום לימודי-עזר ושעוריה-השלמה, שיינתנו בע"ה, לתלמידי ביהמ"ד במשך 3-4 שנות לימודים במוסד. זאת – במקצועות העשויים

64. ארכיון וע"ס, 6261/565.

65. סיים את תפקידו בסוף שנת הלימודים תשל"ג (שם), 6249/511.

66. שם.

67. ארכיון וע"ס, 6249/511. הסיבה לכישלון המוסד לפי דוד סיטון: "מחוסר אישיות חזקה, הן מבחינת אדמיניסטרטיבית והן מבחינת שיעור קומה [...] לדאבוננו לא עלה בידינו למצוא עד עתה". בדבריו הדגיש את המטרה המקורית בהקמת הישיבה התיכונית: "לא התכוונו לפתוח עוד ישיבה תיכונית. שאיפתנו היתה להקים מוסד חנוכי לדוגמא, כדי להכשיר הנהגה רוחנית לשבט הספרדי, אך לעת עתה לא עלה הדבר בידינו ואני מקוה שבעתיד נשיג את המטרה". ט"ז בסיון תשל"ג (27 ביוני 1973), ארכיון וע"ס, 6249/511.

68. פרופ' אבנר חי שאקי (1926-2005). נולד בצפת ולמד בבית הספר 'אליאנס'; למד בבית המדרש למורים דתיים בירושלים. סיים תואר שלישי בפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית בירושלים, ושימש פרופסור באוניברסיטת תל אביב. כיהן כחבר כנסת מטעם המפד"ל, כשר בלי תיק וכשר הדתות. מונה לנשיא עמית של 'המזרחי' העולמי.

69. ארכיון וע"ס, 6250/514.

70. מכתב לשר הפנים ד"ר יוסף בורג, ח' בניסן תשל"ד (31 במרס 1974), ארכיון וע"ס, 6249/511: "בית-המדרש הוא המשך משופר ומשוכלל של ה'כולל', שהיה קיים במשך השנים האחרונות בעיר העתיקה. הדגש מושם בתכנית-הלימודים על עיצוב דמות חדשה של רב צעיר, דינמי, מעורה בקהילתו, ומעורב בחיי החברה והמדינה בכלל [...] בית המדרש מקנה לתלמידיו, בנוסף ללימודי תלמוד ופוסקים ברמה גבוהה ביותר, יסודות חשובים במחשבת ישראל, בתורת ההבעה, בתולדות ישראל, בלשונות זרות, בידיעת התפוצות, ובענייני דיומא, הנוגעים לכלל ישראל. התלמידים גם עושים עבודה קהילתית, ומתארגנים בחוגים לפעילות רוחנית-תורנית בשכונות-עוני, בבתי-כנסת ובמרכזי תורה".

71. את לימודי ההשלמה שאף שאקי לקיים במשותף עם מכון 'הארי פישל' בנשיאות הרב שאר ישוב כהן (מכתב, כ"ג באלול תשל"ב, ארכיון וע"ס, 6249/511).

לסייע בידם במילוי תפקידיהם העתידיים, כגון: הבעה שבכתב, תורת הדרש והנאום, מחשבת ישראל, תולדות ישראל, מבואות לספרות התלמודית, המדרשית, ותקופת הגאונים, לשון זרה, תפוצות ישראל בימנו, חזנות ספרדית ועוד.⁷²

שאקי, שנבחר כדי להעלות את הרמה האקדמית של המוסד,⁷³ הזמין מגוון מרצים ללמד את לימודי ההשלמה ודרש מהם תכנית לימודים מסודרת⁷⁴ הכוללת רשימת מקורות חובה ומבחנים כמקובל במסגרות אקדמיות.⁷⁵

באחד ממכתביו הביע שאקי תקווה שנשיאות כבוד זו של הרב עובדיה יוסף תבוא גם לידי ביטוי ממשי.⁷⁶ ניסיון נוסף לקשור את הרב עובדיה יוסף לבית המדרש נעשה לקראת מעבר הרב עובדיה יוסף לירושלים. לאחר פגישה עמו סיכם שאקי: "הראש"ל יעשה מאמץ, מיד עם עוברו לירושלים למגוריו, לתת שעור קבוע לתלמידי בית המדרש, אחת לכמה שבועות, כמדת האפשרות שתהיה בידו."⁷⁷

תכנית הלימודים של המחלקה לרבנות השביעה את רצון ההנהלה הן מבחינת השתתפותם בשיעורי ההשלמה הן מבחינת מחויבותם לעבודה קהילתית,⁷⁸ אולם תלמידי המחלקה לדיינות הביעו מורת רוח מאי-הגעת הרב עובדיה יוסף ללמדם כפי שהובטח להם. הם טענו כי אינם רואים תועלת בלימודי ההשלמה אלא ביטול זמן. תלמידי המחלקה לדיינות הודיעו כי על רקע שתי סיבות אלו הם שוקלים לעזוב. הנהלת המתכתא הבהירה להם את החשיבות שהיא רואה בלימודי ההעשרה, החליטה להפסיק את לימודם ולמעשה סגרה את התכנית לדיינות.⁷⁹

72. מכתב, ט"ז באלול תשל"ג, ארכיון וע"ס, 6250/514.

73. במכתב של דוד סיטון לבן ציון כהן מפריז, י"ד באלול תשל"ג (11 בספטמבר 1973), ארכיון וע"ס, 6249/511, הסביר: "הוא חותר להעמיד את ביהמ"ד על רמה אקדמית, לאחר שאנו משתפים פעולה עם מוסדות אקדמיים בחו"ל כגון הישיבה-יוניברסיטי בניו-יורק. בינינו לבין הישיבה-יוניברסיטי וכן הקולג' בלונדון בראשותו של הרב ד"ר שלמה גאון, קיים הסכם של חילופי מתלמידים".

74. בארכיון וע"ס, 6250/514, נמצאו תכניות לימודים מפורטות ומרשימות בכל מקצוע. מעבר למקצועות שתוארו לעיל באשר למחזור השני, שולבו בתכנית זו גם לימודים על בתי הדין הרבניים בישראל.

75. כך למשל במכתבו לרב צבי קליין, א' בניסן תשל"ג (24 במרס 1974), ארכיון וע"ס, 6249/511.

76. "ראונו תקוה כי הוא ימצא זמן למתן שיעורים סדירים בביהמ"ד, דבר שיתרום רבות לרמת הלימודים בו וליוקרתו התורנית של המוסד, בכלל" (ארכיון וע"ס, 6249/511).

77. הפגישה התקיימה בר"ח כסלו תשל"ד (26 בנובמבר 1973). בפגישה זו שמע הרב יוסף משאקי על שיעורי ההשלמה. הוא הביע את דעתו שחתנו, הרב יוסף בר שלום, ראוי לתת שיעורים בש"ס ובפוסקים עד שיימצא ראש ישיבה ותיק ובעל שם מעולם הרבנות והדיינות. עוד מתואר שם שהרב לוי נחמני החל במסירת שיעורים ביסודות התורה והאמונה ופרשת השבוע. הרב עובדיה יוסף ביקש להיפגש עמו, וביקש המלצות.

78. העבודה הקהילתית כללה שיעורי תורה בבתי הכנסת ובמועדונים דתיים.

79. כך על פי מכתבו של שאקי לסיטון, י"ז בכסלו תשל"ה (1 בדצמבר 74), ארכיון וע"ס, 6249/511. במכתב ציין כי הנהלת ועד העדה הספרדית שמה דגש על הכשרת רבנים ומנהיגים רוחניים בעיקר בעבור קהילות חוץ לארץ, והיות שתלמידי המחלקה לדיינות שאפו להתמנות כדיינים בארץ ושלא להישלח כרבנים לקהילות בחוץ לארץ, העדיף שאקי להשקיע בתלמידי המחלקה לרבנות.

ניסיון לפתוח מחזור נוסף – הקשר עם אוניברסיטת בר אילן

ניסיון נוסף ואחרון לחדש את פני המתיבתא נעשה בשנת תשל"ח. האישיות התורנית שגויסה לעמוד בראש המתיבתא הייתה החכם ד"ר שלמה גאון מלונדון.⁸⁰ החכם גאון, שעמד בראש מונטיפיורי קולג' בלונדון, וכמצוין לעיל היה בקשר עם המתיבתא בעבר, זוהה בעיני מנהלי המתיבתא כאישיות מוכרת בעולם הספרדי בתפוצות וכמתאים ברוחו להשקפות המתיבתא ולחזוניה. הוא נקרא לשמש מנהיג רוחני של ועד העדה הספרדית בדגש על המתיבתא:

הואיל והועד רואה בחכם שלמה גאון מנהיג רוחני ליהודים הספרדיים ועדות המזרח בארץ ובתפוצות, והואיל והועד מבקש מהחכם לנהל את בית המדרש 'המתיבתא הגדולה' בירושלים וכן מוסדות חנוך ותרבות של העדה הספרדית בירושלים, והואיל והחכם מוכן לשמש מנהיג של העדה הספרדית והוא נכון ומוכן לטפל ב'מתיבתא הגדולה' וכן במוסדות חנוך ותרבות של העדה בירושלים.⁸¹

לאחר שנחתם הסכם עם החכם שלמה גאון, חתמה הנהלת העדה הספרדית – ועמה הפדרציה הספרדית העולמית – הסכם שיתוף פעולה עם אוניברסיטת בר אילן. על פי ההסכם (שכפי שנראה להלן הראש"ל הרב עובדיה יוסף בירך עליו): "הועד יקים בית מדרש בירושלים, שייקרא 'בית המדרש לרבנים ומדריכים רוחניים המתיבתא הגדולה' [...] לשם הכשרת צעירים מוכשרים לתפקידי רבנות ומנהיגים רוחניים לקהילות".⁸² עוד הוסכם כי: "כנשיא כבוד של בית המדרש יכהן הראשון לציון הרה"ג עובדיה יוסף. בראש בית המדרש יעמוד המנהיג הרוחני של הקהילות הספרדיות בעולם החכם ד"ר שלמה גאון המשמש יו"ר ועדת החנוך של הפדרציה הספרדית העולמית".⁸³ על פי ההסכם שהתגבש נקבע כי בצד הלימודים התורניים⁸⁴ ישתתפו התלמידים בקורסים אקדמיים מטעם הפקולטות למדעי הרוח והיהדות לשם קבלת תואר ראשון (B.A).⁸⁵ הרב עובדיה יוסף, שהשייבה נערכה בלשכתו, בירך על שיתוף הפעולה, אולם יש לשים לב שהדגיש בדבריו שהמטרה היא הכשרת רבנים כשליחים לקהילות חוץ לארץ דווקא:

80. חכם ד"ר שלמה גאון (1912-1994). כיהן שנים רבות כרב הראשי של הקהילות הספרדיות באנגליה; בשנת 1977 סיים את תפקידו ועבר לניו יורק, שם לימד בישיבה-אוניברסיטה (עוד על אודותיו ראו אנגל, חכם גאון).

81. ארכיון וע"ס, 6270/702.

82. כ"ה בכסלו תשל"ט (25 בדצמבר 1978), אצ"מ, נ-14-293; ארכיון וע"ס, 6270/702.

83. ארכיון וע"ס, 6270/702.

84. שייקבעו בידי הרב עובדיה יוסף והחכם שלמה גאון, ויתקיימו בבית הראש"ל ברח' ז'בוטינסקי בירושלים.

85. הלימודים האקדמיים ברובם היו אמורים להתקיים בכניין האוניברסיטה ברובע היהודי, ומקצתם בקמפוס האוניברסיטה ברמת גן, לא יותר מפעמיים בשבוע.

בהמשך לשיחה שקיימנו בלשכתי [...] הנני שולח לכם ברכתי על הסכם שיתוף הפעולה שהושג ביניכם ובין ועד העדה הספרדית בענין חידוש הלימודים במתיבתא הגדולה – בית המדרש לרבנים ודיינים [...] כן הנני שולח ברכתי על שהסכמתם להרים את תרומתכם למען הכשרת האברכים ברוח תורתינו הקדושה המסורה לנו מדורי דורות, על מנת שהרבנים שיוסמכו לשרת בקהילות ישראל בגולה יוכלו לקבל תואר ראשון מאוניברסיטת בראזיל ולמלא תפקידים להציל את הנוער והקהילות מטמיעה והתבוללת, ולקרבתם לצור מחצבתם, ולנהל את צאן מרעיתם על מבועי התורה והיראה.⁸⁶

במכתבו לנשיא המדינה יצחק נבון, ראה דוד סיטון בהסכמת הרב עובדיה יוסף הישג:

חושבני שזהו הישג גדול ליהדות הספרדית, שהמנהיג הרוחני שלה קיבל את דעת רוב המנהיגים הספרדים שיש צורך להכשיר מנהיגים רוחניים דתיים ברוח התקופה ושילמדו גם לימודים כלליים, למען ינהיגו את הדור הצעיר בגולה.⁸⁷

הלימודים היו אמורים להימשך שלוש שנים. תכנית הלימודים כללה לימודים תורניים, שהיו אמורים להקיף לימודים יסודיים בתלמוד ובפוסקים, בדיני אישות, איסור והיתר, שחיטה ומילה, בהלכות שבת ומועדים וכיוצא באלה. הלימודים הכלליים⁸⁸ היו אמורים לכלול את המקצועות האלה: מחשבת ישראל, תולדות ישראל, תנ"ך והיסטוריה כללית – דברי ימי עולם. נוספו עליהם נושאים בתחום החינוך, החברה ומדעי הטבע: קורסי ניהול, עבודה סוציאלית, עבודה קהילתית, סוציולוגיה יהודית, קהילות היהודים בתפוצות, וכן הרצאות מפי מרצים אורחים במגוון תחומים, כגון: ייעוץ פסיכולוגי, ענייני כשרות, מעט כימייה, צומח וחי והלכה. המתלמידים היו אמורים ללמוד אחת משלוש השפות הלועזיות האלה: אנגלית, צרפתית וספרדית.⁸⁹ תכנית זו הייתה מיועדת ל-30 מתלמידים מהארץ והגולה, והיא הייתה אמורה להיפתח בתחילת שנת הלימודים תש"ם.⁹⁰ התואר היה אמור להינתן רק בכפוף לסמיכה לרבנות שתיתן המתכתא.⁹¹

86. מכתב לרב עמנואל רקמן, כ"ה באלול תשל"ח, אצ"מ, נ-14-293.

87. מכתב לנשיא המדינה נבון, כ"ג בטבת תשל"ט (22 בינואר 1979), אצ"מ, שם, ההדגשה שלי.

88. להלן חלוקת השעות לתכנית המוצעת על פי רישומי האוניברסיטה (ארכיון וע"ס, 6270/702): מחשבת ישראל – 10 ש"ש כולל הגשת עבודה סמינריונית; תולדות ישראל – 10 ש"ש כולל הגשת עבודה סמינריונית; תנ"ך – 4 ש"ש; חינוך – 4 ש"ש; סוציולוגיה – 2 ש"ש; מדעי המדינה – 2 ש"ש; היסטוריה כללית – 2 ש"ש; מוזיקולוגיה – 2 ש"ש; מדעי הטבע – 2 ש"ש; שפה זרה – אנגלית/צרפתית/ספרדית/כפי שייקבע) – 8 ש"ש; הבעה עברית – 2 ש"ש. סה"כ 48 ש"ש.

89. ארכיון וע"ס, 6270/702.

90. שם.

91. שם.

מעבר לחכם שלמה גאון, שהועמד כמנהיג רוחני של ועד העדה על כל מוסדותיו, החלו מנהלי המתיבתא לחפש מועמדים לניהול האדמיניסטרטיבי ולראשות הישיבה. בישיבה שנערכה באוניברסיטת בר-אילן סיפר סיטון כי הראש"ל נתקל בקשיים להשיג מנהל למוסד היות ש"המועמדים הסתלקו בלחץ האשכנזים דוקא". הרב גור, איש הקשר מטעם האוניברסיטה, הציע את הרב טולידאנו מלונדון,⁹² וסיפר כי גם החכם שלמה גאון התרשם מאישיותו.⁹³ לתפקיד ראש הישיבה המליץ הראש"ל על הרב מאיר יששכר מזוז, כיום אב בית דין בירושלים, אך הוא סירב לבקשה בשל שילוב הלימודים האקדמיים.⁹⁴

מודעות ברוח זו פורסמו בעיתונים, ובהן קריאה לבוגרי ישיבות הסדר וישיבות אחרות ולבוגרי בתי ספר על-יסודיים דתיים להירשם לבית המדרש.⁹⁵ ואולם ההרשמה הייתה דלה.⁹⁶ התכנית החדשה לא יצאה לפועל.⁹⁷ בפועל באותה שנה סגרה אפוא המתיבתא הגדולה את שעריה סגירה סופית.

92. ככל הנראה הכוונה היא לרב ד"ר פנחס טולידאנו, רב הקהילה הספרדית בלונדון. הרב טולידאנו הוא נצר למשפחת רבנים ודיינים ששורשיה בעת האינקוויזיציה בספרד. הוא למד בכמה ישיבות באנגליה ובישראל. בשנת 1969 סיים את לימודיו בשפות שמיות באוניברסיטת לונדון. בשנת 1980 קיבל תואר דוקטור על חיבורו שדן בקשר שבין פירוש רש"י לתרגומים. בשנת 1974 קיבל מינוי כדיין בבית הדין הספרדי בלונדון, ובשנת 1980 כיהן כאב בית הדין. בשנת 2012 מונה לרב הקהילה הפורטוגזית העתיקה באמסטרדם, ראו באתר הקהילה: <http://portugesegemeente.nl>.

93. סיכום ישיבה, 5 במרס 1979, ארכיון וע"ס, 6270/702.

94. כך במכתבו, שיש בו כרי ללמד על ייחודיות התכנית המוצעת: "לאחר התייעצות ומשא ומתן אינטנסיביים עם כב' הראשון-לציון הרב עובדיה יוסף שליט"א – הגענו לתמימות-דעים וגבשנו מסקנה אחידה בדבר עמדתנו המשותפת והשקפתנו על התרמית הראויה למוסד תורני עליון זה והשתלבותו בעולם היהדות ומעמדו הרם המתאים לו. תכנית הלימודים התורניים, אכן מוכיחה כי עתיד גדול מובטח ללומדים ולמתעדים לקבל מהם השפעה. אולם, ביחס ללומדים הכללים, אמנם שוכנענו כי מנהיגים רוחניים העוסקים עם יהדות התפוצות נחוץ ורצוי מאד שידעו את שפת הארץ בה הם פועלים. ברם, אין זה מחייב לקשור את בית המדרש עם ראשות אחרת [...] ביחס למקצועות האחרים שהוזכרו מחשבת-ישראל, תול"י ותנ"ך, הרי הם מקצועות יהודיים תורניים מובהקים כמו למוד שחיטה או מילה ודיינות, ואין זה מצדיק שמוסד אשר מגמתו 'כללית' (בלשון המעטה) יכנס לתחום שאינו שלו. ובפרט מקצועות כמו תנ"ך ומחשבת ישראל. אין לי ספק שודאי יש באפשרותנו להעביר הרצאות בנושאים אלו בשיטה מקורית ומועילה לא פחותה ברמתה מכל מוסד 'כללי' אחר, כי בזאת כל התמחותנו. ועל מנת למקד את ההסתייגות – לדעתנו כי הקשר עם אוניברסיטת בר-אילן אינו תואם את רוח בית המדרש ומעמדו". ט"ו באב תשל"ט, ארכיון וע"ס, 6270/702.

95. כך למשל בעיתון דבר, 26 באוגוסט 1979.

96. כך על פי הדיווח של א' בן דהן, כ"ד בתשרי תש"ם (15 באוקטובר 1979), ארכיון וע"ס, 6270/702.

97. במכתבו של א' בן דהן, 28 בנובמבר 1979, ארכיון וע"ס, 6270/702, הוא מודיע שהחלט שלא לפתוח את בית המדרש מחוסר היענות: "למרות הפרסום הרחב והאינדיווידואלי שעשינו בנדון, מספר המועמדים שענו לקריאתנו היה זעום ביותר, ולא אפשר לנו בחירת תלמידים כפי שתכננו מראש. יצאנו למפעל זה בתקות וצפיות והתאכזבנו".

סיכום

חזון ועד העדה הספרדית היה להקים מוסד תורני מרכזי שיעמיד דור חדש של רבנים המעורים בהוויות העולם ובקיאים גם בחכמות החול, מתוך מטרה שבוגרי המוסד ינהיגו את הקהילות הספרדיות בארץ ובעולם. בבסיס הדברים עמדה משאת נפש של דורות, החוזרת לימי ישיבת 'תפארת ירושלים' הספרדית, המבטאת רצון להעמיד מנהיגים רוחניים בעלי השכלה כללית רחבה. בפועל לא התממש חזון זה. המסמכים והמקורות מצביעים על רצף כישלונות חוזרים ונשנים למשך תקופה של 30 שנה לערך. בכך הצטרף ועד העדה הספרדית לשרשרת ניסיונות דומה שעמדו במרכזה הראשונים לציון, הרב יעקב מאיר, הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל והרב יצחק נסים, שאף היא לא השיגה את יעדיה.

אמנם יש הבדל מהותי בין בתי המדרש לרבנים שהקימו הראשונים לציון ובין המתכתא של ועד העדה הספרדית. בעוד המוסדות של הראשונים לציון היו חלק ממנהיגותם התורנית, הייתה המתכתא פרי יזמת ההנהגה הציבורית. ראשי ההנהגה ניסו לרתום אל חזון המתכתא חכמים התואמים את רוחה, רובם מקהילות ספרדיות-מודרניות בחוץ לארץ, כדוגמת הרב ונטורה, הרב אשכנזי, הרב גאון והרב טולידאנו. נוסף על כך עמלו אנשי ועד העדה הספרדית להעמיד את המתכתא תחת חסותם של חכמים ידועי שם, בעיקר הרב עובדיה יוסף, ששיטתם החינוכית והערכית הייתה שונה, אך שיתפו עמם פעולה ברמה מסוימת על אף האי-הסכמה העקרונית בדבר ייחודיות המתכתא. דומה כי סיפור המתכתא לא ללמד על עצמו בלבד יצא אלא שיש בו כדי להטיל אלומת אור על מגוון דרכי התמודדות עם המודרנה בקרב קהילות ספרד. ועד העדה הספרדית, שייצג את העדה הספניולית במשך מאות שנים, פעל במלוא כוחותיו לשמר עולם הולך ונעלם של מנהיגות רבנית המשלבת מחויבות מוחלטת למסורת היהודית השורשית עם פתיחות מרבית להשכלה כללית.

על אף המאמצים המרובים כשלה שרשרת ניסיונות זו, ולא רק בשל היעדר תקציב ובעיות ניהול. יש לתת את הדעת על ההיבט המהותי: היחלשותה הרבה של העדה הספניולית אל מול בני העדות הספרדיות האחרות, שהיו מזוהות עם מגמה שמרנית יותר. עם שקיעת העדה הספניולית נכשלה המתכתא, שהייתה בנויה על השקפת העולם של עדה זו. יתר על כן, כישלונות דומים היו נחלת כל הניסיונות להקים בארץ ישראל בתי מדרש לרבנים הכוללים לימודי חול או את מדעי היהדות.

דומה כי מוסדות מעין אלה הצליחו רק במקומות שלא היו בהם בתי מדרש שמרניים יותר, ומוסדות אלה הם שעמדו אל מול בתי המדרש לרבנים של תנועות שאינן אורתודוקסיות. לעומת זאת, בארץ ישראל הייתה האוכלוסייה הדתית המעוניינת

בלימודים תורניים, שמרנית יותר: מי שחפץ בלימוד התורה פנה אל הישיבות המסורתיות.⁹⁸

סוף דבר, במאמרנו זה ביקשנו לפתוח צוהר לחזון ייחודי שהניע מאמצים עשרות שנים. אמנם החזון הגדול לא התממש באופן המיוחל בעולם המעשה, אך יש בו כדי להעיד על תפיסת עולמה של המנהיגות הציבורית של העדה הספרדית בירושלים ושל הדרך שבחרו כדי להתמודד עם אתגריה הרוחניים של המודרנה, דרך השונה במהותה מגישות שהמליצו על הסתגרות ועל ריחוק.

---

98. על נקודה בסיסית זו הערנו במאמרנו על ישיבת 'שערי ציון' (גליקסברג וזקבך, כי ממנה), והיא תקפה גם באשר למוסדות שהקימו חכמים אשכנזים.

רשימת קיצורים וכיבליוגרפיה

- אלבויס-דרור, החינוך
ר' אלבויס-דרור, החינוך העברי בארץ ישראל, ירושלים תשמ"ו.
- אנגל, חכם גאון
Haham Gaon Memorial Volume, (Ed.) M. Angel, Hermon, 1994.
- אצ"מ
ארכיון ועד העדה הספרדית, ירושלים.
- אצ"מ
ארכיון ועד העדה הספרדית, ירושלים.
- אצ"מ
בן-יעקב ונטורה, יעודה של המתכתא בית בניהו, מן ההר
- אצ"מ
בן-יעקב ונטורה, יעודה של המתכתא בית בניהו, מן ההר
- אצ"מ
בשן, "היחס לחילונים בארץ ישראל על פי תשובת הרב יעקב משה טולידאנו", קובץ הציונות הדתית ב (תשנ"ט), עמ' 80-86.
- אצ"מ
ש' גליקסברג, "בתי המדרש לרבנים של הראשונים לציון – רצף כמעט ללא תמורה", פעמים 135 (תשע"ג), עמ' 61-104.
- אצ"מ
ש' גליקסברג וש' זקבך, "כי ממנה ישובו לצאת כוכבי-אורה להאיר את כל ישוכנו", ישיבת 'שערי ציון' בירושלים בנשיאות הרב בצמ"ח עוזיאל (ת"ש-תשט"ו)", דור לדור מד (תשע"ג), עמ' 408-432.
- אצ"מ
י' גפני, "ישיבת ומתיבתא", ציון מג, א-ב (תשל"ח), עמ' 12-37.
- אצ"מ
נ' הורביץ, "הרב עובדיה יוסף – השנים המעצבות", בתוך: א' רביצקי (עורך), ש"ס: היבטים תרבותיים ורעיוניים, תל אביב תשס"ו, עמ' 203-209.
- אצ"מ
צ' זוהר, "גלות וציונות מדינית על-פי השקפת-עולם ספרדית: עיון בתשובה הלכתית של רבי יעקב משה טולידאנו", מאה שנות ציונות דתית א (תשס"ג), עמ' 179-187.
- אצ"מ
נ' חזן וא' פפר, מרן – עובדיה יוסף: הביוגרפיה, ירושלים 2004.
- אצ"מ
חזן ופפר, מרן

- כץ, ספרדים
מ' כץ, ספרדים ובני עדות המזרח בתנועות הדתיות
הלאומיות 'המזרחי' ו'הפועל המזרחי' בארץ ישראל
1947-1918: דתיות עדתיות ולאומיות – מגמות שילוב מול
מגמות בידול, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה
העברית, ירושלים תשס"ז.
- לופו, ש"ס דליטא
י' לופו, ש"ס דליטא: ההשתלטות הליטאית על בני תורה
במרוקו, בני ברק 2004.
- ליאון, בין סוציולוגיה לפוליטיקה
נ' ליאון, "בין סוציולוגיה לפוליטיקה של המקף: הפרובלמטיקה
של החרדיות המזרחית", פעמים 125-127 (תשע"א),
עמ' 207-234.
- ליאון, פורת יוסף
נ' ליאון, "ישיבת פורת יוסף מחידוש היסטורי למיתוס
אתני", פעמים 135 (תשע"ג), עמ' 15-54.
- מילס, פורת יוסף
א' מילס, הקמתה של ישיבת פורת יוסף והתבססותה:
1935-1900, חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת
בר-אילן, רמת-גן תשע"א.
- סעדון, עיראק
ח' סעדון, עיראק, ירושלים תשס"ב.
- עובדיה, הרב יעקב
מ' עובדיה, "הרב יעקב משה טולידאנו: פעילותו הציבורית
ויצירתו הספרותית בטנג'יר", בתוך מ' עמאר, ש' רביט
ומ' בן אשר (עורכים), פאס וערים אחרות במרוקו, רמת גן
תשע"ג, עמ' 349-357.
- קוגינסקי, על מוצא
M. Koginsky, *Un Hébreu D'origine Juive, Hommage
Au Rav Yehouda Léon Askénazi*, Jérusalem 1998.
- קרמר, עלייתה
ג' קרמר, "עלייתה ושקיעתה של קהילת קאהיר", פעמים
7 (תשמ"א), עמ' 4-34.
- רייכנר, באמונתו
א' רייכנר, באמונתו: סיפורו של הרב יהודה עמיטל, תל אביב
2008.
- שרביט, זהות
י' שרביט, "זהות ותולדות: מורשתו התרבותית של הרב יהודה
לאון אשכנזי ('מניטו')", פעמים 91 (תשס"ב), עמ' 105-122.
- תדהר, אנציקלופדיה
ד' תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו, כרך ד,
תל אביב 1958, עמ' 1757.